

КОНТАКТНО-ГЕНЕТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ І ТИПОЛОГІЧНІ ПОДІБНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ІНШИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛІТЕРАТУР У КОНТЕКСТІ ХІХ-ХХ ст.

УДК: 82.0

©Приходько О.Ю.

The article deals with the problem of comparative analysis of the Ukrainian, Polish, Czech and Slavonic literatures. The contact-genetic connections and typological similarities as two main types of the literatures integration are being explored based on the writings of T.Shevchenko, J.Malanyuk, P.Shafarik and J.Tuvim.

Світовий літературний процес є надзвичайно багатограним і мінливим явищем, природа якого зумовлена генеалогією світової літератури, що виступає як “сума взаємопов’язаних або аналогічних для всіх національних літератур творів” [3: 83] Розвиваючись на національному ґрунті, будучи виразником інтересів окремого етносу, народності чи суспільної групи, кожна література по своєму бере участь у цьому процесі, взаємодіючи з іншими літературами, доповнює і оновлює його.

Механізм прилучення окремої літератури до скарбниці світового письменства є цілком природним. Художній твір, як відомо, органічно поєднує в собі загальнолюдське (інтернаціональне) і національне. Загальнолюдське знаходить своє конкретне втілення в національному, виявляється лише через нього. Таке поєднання (загальнолюдського і національного) і є основним чинником, що зумовлює виникнення взаємозв’язків між спорідненими чи абсолютно далекими у всіх відношеннях літературами. Тому компаративний аналіз інонаціональних літератур, зокрема розкриття закономірностей їх різноманітних процесів, споріднених історично змінних тенденцій, встановлення історичної типології літературно-художніх структур сприяє кращому розумінню національної своєрідності певної літератури.

Українська література, презентуючи гілку слов’янських літератур, є органічною складовою поняття “світова література”. Зародившись і розвинувшись на слов’янському ґрунті, вона поряд із спорідненими слов’янськими літературами увібрала в себе кращі традиції, надбання народу, стала виразником нації, культури українців.

Процес культурного спілкування України зі слов’янськими народами тривав упродовж віків, хоча не був постійним і рівномірним. Періоди інтенсивного культурного і літературного спілкування змінювались різкими спадами залежно від багатьох історичних факторів, які сприяли або, навпаки, перешкождали розвитку цих взаємин.

Слов’янські культури – одностадіальні, однотипні (за характером художнього мислення, філософськими засадами тощо), споріднені етнічною і мовною близькістю, стійкими і всебічними зв’язками, спільністю або подібністю історичних доль народів. Це породило багаточисельну варіативність зв’язків між слов’янськими літературами. Різноманітні форми літературних зв’язків (літературні аналогії, впливи, ремінісценції, алюзії, пародії, запозичення, стилізації та ін.) можна розподілити на дві групи : контактено-генетичні зв’язки – схожості, викликані безпосередніми зв’язками між явищами або їх генетичною спорідненістю (особисті зустрічі, листування письменників, взаємні ознайомлення із творами, щоденники, спогади сучасників, обговорення

спільних проблем, знайомства через посередника, відгук одного письменника про іншого і т.д.) типологічні подібності — схожості, незалежні від прямих контактів, породжені дією спільних закономірностей і чинників суспільного і духовного розвитку народів, які одночасно чи в різні періоди походять через певні однакові, близькі або подібні історичні етапи свого розвитку (зв'язки на рівні теми, ідеї, мотивів, образів, сюжетів, елементів стилю та ін.).

Завдяки типологічним сходженням і контактно-генетичним зв'язкам слов'янських народів українська література увірвала в себе національний фольклор, геологічні джерела, літописну спадщину; здійснювалися особисті контакти письменників, творчо засвоювалися інонаціональні теми, сюжети у формі ремінісценції, переказів, переспівів. Це спричинило багато спільностей у тематиці, ідейній спрямованості, соціальних і побутових конфліктах, образах, напрямках і техніках еволюції подів та жанрів, систематизації, художньо-виразяльних засобах споріднених літератур.

Взаємозв'язки української та інослов'янських, зокрема (західнослов'янських і східнослов'янських) літератур з різною інтенсивністю проявилися у добу бароко, реформації і просвітництва, класицизму, сентименталізму, романтизму, реалізму й модернізму.

Проте дослідження цих взаємозв'язків не завжди мало об'єктивний характер. Протягом багатьох десятиліть увага до взаємозв'язаного вивчення української та інших слов'янських літератур зосереджувалося здебільшого лише на українсько-російських літературних взаєминах, де російська література виступала на правах "старшого брата", домінуючою і більш самоцінною у всіх літературних відношеннях. Творчі взаємини української і західнослов'янських літератур в епоху панування тоталітарної системи часто досліджувалися однобоко, з точки зору ідеології. Тому обрані нами проблеми, хоча й була об'єктом спеціальних компаративних досліджень (праці О. Вільського, Бухаровської, Г. Бервеса, Д. Наливайка та ін.), але відбір літературного матеріалу жорстко цензурувався з огляду на "правильність" думок у світлих ідеології.

Окремі історичні періоди і події (діяльність УНР в еміграції після поразки в Україні, ОУН, проголошення і поразка Закарпатської республіки напередодні II світової війни, діяльність ОУН, членами якої були українські письменники і підтримували тісні контакти з західними слов'янськими (Польща, Чехословачина), явище масової післявоєнної еміграції з країн соціалістичного спрямування) та постаті українських письменників, причетних до національно-визвольного руху взагалі нівелювалися, як ворожі соціалістичному режимові. Протягом останнього десятиріччя, в часу проголошення незалежної України, з'явилися окремі розвідки (Ю. Войчишин, А. Живок, П. Охрименко, Я. Поліщук), присвячених вивченню окремої проблеми.

Таким чином, об'єктом дослідження стало висвітлення контактно-генетичних зв'язків і типологічних подібностей у творчості українських письменників XIX-XX ст., обумовлених наступними завданнями:

дослідити міжслов'янські літературні контакти неупереджено, заглиблюючись у природу літературних явищ, породжених як безпосередніми контактами письменників, так і типологічними подібностями у їх творчості;

віднайти і дослідити точки зіткнення у творчості українських та інших слов'янських письменників XX ст., що раніше генетично нівелювалися;

розглянути безпосередні контакти української і західнослов'янських літератур на прикладі творчості письменників еміграції;

Матеріалом для дослідження стали окремі фрагменти взаємодії слов'янських літератур XIX-XX ст., зокрема присвята Т. Шевченка до поеми "Сретик", змістово-художня наповненість якої вкравим прикладом українсько-чеських літературних зв'язків. А також малодосліджені контакти Є. Маланюка, діяча УНР, поета "празкої школи", з польським літературно-культурним середовищем, що позначилися як на його долі, так і поезії.

Найбільш плідним на міжслов'янські літературні контакти було XIX сторіччя, початок якого знаменує новий, переломний етап у розвитку і становленні української літератури, входження її у спільнослов'янський і світовий літературний процес як самодостатньої, повноцінної літератури. За словами Г. Бервеса, "зіставлення української літератури з іншими слов'янськими літературами дає велика література слов'янського світу" ... Популярність "Кобзаря" Т. Шевченка і "Народних оповідань" Марка Бовчка серед східних, західних і південних слов'ян (починаючи з кінця 60-х років), а також соціальних романів І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, творів І. Франка, Лесі Українки, В. Стефаника, М. Коцюбинського (остання чверть XIX — початок XX століть), як і активне

сприйняття інослов'янських і західноєвропейських літератур на Україні створює ґрунт для дальшого розвитку порівняльного аналізу" [1: 15].

Численні контактено-генетичні зв'язки слов'янських письменників широко презентовані епохою романтизму. Зокрема діяльність Харківської школи романтиків, Кирило-Мефодіївського товариства, "української школи" у середовищі польських письменників-романтиків, переклади із Краледвірського рукопису в альманасі "Русалка Дністровая", творчість Шевченка – літературні явища, які просто неможливо розглядати поза спільнослов'янським контекстом. А поему Шевченка "Єретик" та посвяту до неї, насамперед, ідейну спрямованість, навіть зміст окремих місць у тексті твору взагалі не можна зрозуміти без проникнення у контактні зв'язки Кобзаря із представниками чеської культури.

Свою поему "Єретик" Шевченко закінчив писати 10 жовтня 1845 року і присвятив великому синові чеського народу Яну Гусові, а 22 листопада цього ж року написав до поеми спеціальну посвяту "Шафарикові" Постає запитання: чому серед багатьох чеських борців за національне визволення (Я.Колар, В.Ганка) Т.Шевченко виділив саме Шафарика?

Присвята Шафаріку не є випадковою, оскільки Т.Шевченко був особисто знайомий із його учнем О.Бодянським, від якого почерпнув багато інформації про П.Шафарика та його самовіддану наукову діяльність на благо всіх пригнічених слов'янських народів. Розповіді О.Бодянського про П.Шафарика, як ученого і людину, посилили симпатії Т.Шевченка до особи великого чеського славіста. Ймовірно також, що Тарас Григорович був знайомий із його книгою "Слов'янські старожитності" (1837), яка, за загальним визнанням, була енциклопедією слов'янознавства, та, без жодного сумніву, знав ще одну широко відому серед слов'ян працю чеського вченого "Слов'янський народопис" (1843), думки яких про політичну свободу та право на самостійний розвиток усіх слов'янських народів були близькими Т.Шевченку, і не міг не захопитися благородними ідеями, висловленими у працях П.Шафарика.

Німецько-австрійські колонізатори розпалювали національні суперечності між поляками і українцями, чехами і словаками, хорватами і сербами. І саме П.Шафарик своїми працями багато прислужився об'єднанню слов'янських народів. У вступній частині до поеми "Єретик" образ П.Шафарика, поряд із образами попелу, іскри, пожарища є центральним. На початку вступу ім'я П.Шафарика ще не названо, але читач уже розуміє, що Т.Шевченко говорить саме про нього, оскільки називає людину, про яку йде мова "любомудром", тобто філософом, що засвітив "Світоч правди, волі. І слов'ян сім'ю велику во тьмі і неволі перелічив до одного" [7: I; 231]. До своєї книги "Слов'янський народопис" П.Шафарик додав карту, на якій позначив етнографічні межі розселення всіх слов'янських народів, зокрема й українського (східна Україна, Галичина, Буковина і Закарпаття). Крім того, він подав статистичні дані про кількість населення кожної слов'янської країни ("І слов'ян сім'ю велику... перелічив до одного").

Окреме місце у поемі посідає образ "трупів", що оживають. За допомогою цього образу автор показав національне відродження слов'янських народів, підняте будителями, серед яких Т.Шевченко мав на увазі, насамперед, П.Шафарика.

Останнім акордом вступу до поеми, який є кульмінаційним, є своєрідне "славословіє" на честь "чеха-слов'янина" П.Шафарика (ім'я якого вже назване у тексті) і його великої ідеї всеслов'янського єднання.

Звернення великого українського письменника Т.Шевченка до діяльності чеського будителя П.Шафарика є лише однією сторінкою багатогранних міжслов'янських творчих контактів Т.Шевченка.

Не менш плідним на українсько-інослов'янські літературні зв'язки було і ХХ сторіччя. Літературні розвідки І.Франка про А.Міцкевича та слов'янські літератури, творчість письменників, що творили в еміграції (Польщі, Чехо-Словаччині), поетів "празької школи", перекладницька спадщина М.Рильського зі слов'янських літератур та його оригінальні твори, насичені ремінісценціями з А.Міцкевича, О.Пушкіна є яскравими прикладами літературних взаємин слов'янських народів. Але у підрадянській Україні досить часто штучно витворювані під гаслом братерського єднання всіх союзних республік та соціалістичних країн ці зв'язки носили суто декоративний та пропагандистський характер.

На нашу думку, потребують вивчення і об'єктивної оцінки контакти польського письменника Юліана Тувіма та українця Євгена Маланюка, що замовчувалися радянським літературознавством.

Трагічні наслідки пожовтневої політики більшовиків в Україні спричинили потік інтелектуальних та мистецьких сил за її межі, зокрема на Захід. Природно, що Є.Маланюку, старшині армії УНР, недавньому учаснику визвольних змагань, боротьби за незалежність рідної держави

залишатися у радянській Україні було небезпечно. У жовтні 1920 року після упадку УНР її захисників інтернували до Польщі. Є.Маланюк спочатку опинився в таборі у Стшелкові, згодом у Шпиторно, поблизу Каліша. Пізніше цей табір перевели до Каліша, де Є.Маланюк пробув майже три роки. Перебуваючи в таборі для інтернованих, український поет дістає дозвіл на поїздку до Варшави. Там знайомиться з польськими скамандритями (скамандритами називали групу польських поетів, які гуртувалися біля журналу "Скамандр" у Варшаві і завданням своїм поставили відосконалити поетичної мови та форми). Це Ян Лехон, Антоній Слоніський, Казіміж Вержініський. Але найкраще Є.Маланюк потоваришував із Юліаном Тувімом, який вважався провідником скамандритів. Разом із Ю.Тувімом Є.Маланюк часто проводив вечори за дружньою розмовою. Добрі взаємини українського поета з поляками продовжувалися протягом усього його життя у Варшаві, витворюючи атмосферу пошани і дружби. Коли Є.Маланюк покинув польську столицю, його дружба з Ю.Тувімом продовжувалася у листуванні. Вони обмінювалися своїми збірками поезій з посвятами один одному. Польському другові Є.Маланюк присвятив також цикл віршів "Aż poeśca" (1930). Родове коріння Ю.Тувіма сягає єврейського походження. Йому знімається поет Є.Маланюк, що той надихнув його своїм "старозавітним жаром".

Український поет подає виразний портрет свого друга:

*Во в лінії монкого рота
І на білійному чолі
Блищить проказою скорбота –
Тавро тебїх тисячолїть. [5: 219]*

Згадуючи тисячолітню історію єврейського народу, він, водночас, наголошує на одвічній ворожнечі між Еладом та Юдеєю, тобто між християнським та єврейським світом, але зазначає, що між ним і Тувімом неприязні немає.

Але, мабуть, найцікавіше єднала Маланюка і Тувіма тяжка доля поета-вигнанця, яка не оминула і польського письменника. Тому так зворушливо і ностальгічно зв'язать наступні рядки поезії, адресовані Ю.Тувіму:

*І я чужиною – з скорботами в торбі,
І ти чужиною (весь світ чужина і) –
Над білїх проголошум "urbi et orbi!"*

І кїмь просїр, і мовчїть вїшна. [5: 219]

Неважкою на тісні особисті контакти Є.Маланюка і Ю.Тувіма, ідейну, змістову і формальну близькість поезії митців можна пояснити і типологічними подібностями у їх творчості. Оскільки трагічна епоха ХХ ст. диктувала свої жорстокі закони: патріотам, борцям за національну незалежність – вигнання або фізичне знищення. Подібність долі, своєрідність світоосприйняття поетів-емігрантів, поетів-борців визначають життєве кредо як українця Є.Маланюка, так і поляка Ю.Тувіма, яскраво виражене у поезіях "Напис на книзі віршів" і "Праця". Тому Маланюков:

*Шмактами роздається морок,
І ти, нащадче мій, збагнеш,*

Чому шмактом був мій шмак

І шмаком буває шмак [5: 51-52]

звучить в унісон рядкам із поезії Тувіма:

Такі Знову! Знові! Спочатку! Знову

Вивається щільніт від кїтїну

В серця словами, серцем в слово –

Не знати вїну [6: 122]

Контакти Є.Маланюка з Ю.Тувімом свідчать не тільки про творчу дружбу двох талановитих слов'янських поетів ХХ сторіччя, але й про ширшу обрії української літератури, про якісно нову фазу міжслов'янських зв'язків.

26 Таким чином, компаративний аналіз творчості письменників на рівні контактено-генетичних зв'язків і типологічних подібностей є одним із важливих прийомів ґрунтовного вивчення літератури, сприяє глибшому пізнанню складних літературних процесів, специфічних аспектів творчості окремих письменників у контексті літературної епохи, проникненню у художню тканину творів.

На нашу думку, значні перспективи для порівняльного аналізу творчості українських та інослов'янських письменників відкриває сучасна літературна епоха, зокрема її постмодерний характер. Тенденції розвитку постмодерної прози, поезії, драматургії, специфіка їх жанрового складу у слов'янських літературах може стати об'єктом цікавих і необхідних на сучасному етапі літературних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

- 1 Вервес Г.Д. Регіональний і міжнародний контекст національної літератури (підсумки і перспективи вивчення) // IX Міжнародний з'їзд славістів. Слов'янські літератури: Доповіді. – К.: Наук. думка, 1983. – С.3 – 26.
2. Войчишин Ю. “. Ярий крик і біль тужавий” Поетична особистість Євгена Маланюка. – К.: Либідь, 1993.
3. Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы. – М.:Наука, 1979.
4. Зайцев П.І. Життя Тараса Шевченка. – К.: Мистецтво, 1994.
5. Маланюк Є.Ф. Поезії. – К.: Укр. письменник, 1992.
6. Тувім Ю. Поезії. – К.: Рад. письменник, 1973.
- 7 Шевченко Т. Повна збірка творів: В 3-х т.- К.: Державне видавництво художньої літератури, 1949.

Дата надходження до редколегії 05.02.2003 р.